

University of Groningen

Proeven van tekstkritiek. Een onderzoek betreffende de tekstgeschiedenis van de Renout van Montalbaen en de Perceval

Hogenhout-Mulder, Maaïke Janna

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1984

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Hogenhout-Mulder, M. J. (1984). *Proeven van tekstkritiek. Een onderzoek betreffende de tekstgeschiedenis van de Renout van Montalbaen en de Perceval*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Twee tekstfragmenten als object van onderzoek

In dit proefschrift wordt een poging gedaan de tekstgeschiedenis te achterhalen van twee Middelnederlandse tekstfragmenten: een gedeelte uit de RENOUT VAN MONTALBAEN en een gedeelte uit de PERCEVAL. Deze keuze voor fragmenten lijkt in tegenspraak met de volgende opmerking van Duinhoven³⁷:

''Er wordt tekstkritiek geleverd niet op losse verzen of passages, maar op de literaire tekst in zijn geheel. Dat is een vanzelfsprekend gevolg van het feit dat de interpretatie van de volledige tekst begin en eindpunt van de reconstructie vormt.''

Natuurlijk is interpretatie van en kritiek op een volledige tekst het ideaal van iedere filoloog. Helaas staat de praktische haalbaarheid de uitvoering ervan wel eens in de weg. Een tekstkritisch onderzoek van de volledige RENOUT (ruim 15.000 verzen in de *Reinolt*) zou waarschijnlijk vele tientallen jaren kosten. Voor de Middelnederlandse PERCEVAL daarentegen zou een dergelijk onderzoek niet eens mogelijk zijn vanwege de zeer fragmentarische overlevering. Moeten deze teksten dan maar niet worden onderzocht? Dat zou een onjuiste conclusie zijn. Wanneer de volledige verhalen bekend zijn, lenen tekstfragmenten zich heel goed voor tekstkritisch onderzoek. De filoloog moet echter wel voortdurend het grotere geheel waar het fragment deel van uitmaakt, in het oog houden (en dat is waar Duinhoven in zijn opmerking op doelt). Het is namelijk heel goed mogelijk en het ligt zelfs erg voor de hand dat sommige tekstkritische aanwijzingen pas aan het licht komen bij vergelijking met andere passages. Een voorbeeld uit de RENOUT: Karel schenkt Adelaert, de tweede zoon van Aymijn, het gebied Apulië, dat dus kennelijk tot zijn rijk behoort. Maar in een andere passage van de RENOUT wordt Apulië genoemd als een land dat niet deel uitmaakt van Karels rijk. Deze inhoudelijke tegenstrijdigheid kan aanleiding zijn tot een tekstkritisch onderzoek van alle plaatsen in de RENOUT waar dit land ter sprake komt. Om dit soort tekstkritische aanwijzingen te kunnen opmerken en in het onderzoek te kunnen verwerken, moet men vertrouwd zijn met het hele verhaal. De RENOUT is volledig overgeleverd in de volksboeken en in de *Reinolt*. Het PERCEVAL-verhaal kennen we uit het Frans. De interpretatie van de hele tekst ten behoeve van de reconstructie van het onderzochte fragment is dus wel mogelijk en er is dan ook geen enkele belemmering om een fragment uit deze werken aan een tekstkritisch onderzoek te onderwerpen.

Uit de RENOUT heb ik een passage gekozen uit het begin van het verhaal, zoals dat is overgeleverd in een van de Haagse fragmenten. Het is het gedeelte waarin Karel de Heemskinderen begiftigt ter ere van de kroningsplechtigheid van zijn zoon Lodewijk. Ritsaert, de oudste van de vier broers, krijgt bij die gelegenheid de Spaanse Mark als graafschap aangeboden; Adelaert, de tweede, wordt met Apulië beleend; Writsaert, de derde, ontvangt zeven schilden, de voet van de Sint-Bernhard en de zesde penning; en Renout, de jongste van het viertal, krijgt naast Artois, Blois, Angers en Blatoene een gouden bisant ten geschenke, die afkomstig is uit de Atlantische Oceaan en die 's avonds zal worden overhandigd.

37. Duinhoven 1981a, blz.7.

Lezing van deze passage doet een groot aantal vragen rijzen, die voornamelijk betrekking hebben op de geschenken aan Writsaert en Renout. Ik noem er enkele: Waarom geeft Karel Writsaert zeven schilden tegelijk? Was één goed schild niet genoeg? Waarom krijgt hij wel de voet van de Sint-Bernhard maar niet de top? Is de zesde penning een soort belasting? Waarom wordt Renout met vier gebieden beleend en de twee oudste broers maar met één? Met welk doel geeft Karel deze jongste van de broers een bisant als extraatje? Is de munt zo waardevol, omdat hij uit de Oceaan afkomstig is? Deze en nog vele andere vragen zullen bij ieder opkomen die de betekenis van wat hij leest, overweegt.

De bestaande literatuur over de RENOUT biedt geen oplossing voor de talloze interpretatieproblemen van dit tekstgedeelte. Geschiedkundige studies maken al evenmin begrijpelijk waarom Karel dit soort geschenken zou geven. Zo is er niets bekend over een staatkundige verdeling van de Sint-Bernhard in een top en een voet, of over een belasting die 'de zesde penning' werd genoemd. Wanneer alle pogingen om de overgeleverde tekst te begrijpen op niets zijn uitgelopen, kan men zich tenslotte alleen nog maar afvragen: heeft de Middelnederlandse dichter inderdaad opgeschreven wat hier staat?

We treffen deze passage ook aan in de Duitse rijmvertaling (*de Reinolt*) en in de prozabewerking van de volksboeken. Met behulp van deze redacties kunnen we proberen de lezing van de Middelnederlandse archetypus op te stellen. De overgeleverde Franse versies van de RENAUS DE MONTAUBAN, het werk waarop de Middelnederlandse RENOUT, naar we mogen aannemen, teruggaat, hebben een afwijkend begin, waarin deze episode niet voorkomt. Dat betekent dat we de (Franse) bron niet kunnen raadplegen om via die weg de oorspronkelijke inhoud van de desbetreffende verzen te achterhalen. Mocht de lezing van de archetypus nog geen bevredigend resultaat opleveren, dan zijn we uitsluitend aangewezen op regressieve tekstkritiek, d.w.z. dat we van de jongere lezingen terug moeten werken naar de vroegere stadia.

De oorspronkelijke lezing van een tekst, die bijvoorbeeld twintigmaal is overgeschreven, valt moeilijker te achterhalen dan die van een tekst, die misschien maar een- of tweemaal is gekopieerd. Toch is het tekstkritisch onderzoek van een jonge redactie, waarvan geen (directe) bron voorhanden is, niet bij voorbaat tot mislukken gedoemd. Vaak kunnen corrupte passages wel degelijk worden aangewezen en oudere lezingen hersteld. Al is het niet altijd mogelijk de oorspronkelijke vorm te reconstrueren, door zorgvuldig tekstonderzoek kan soms wel de inhoud van de mededeling worden achterhaald. En ook dan is er al veel gewonnen. Een goed begrip van de oorspronkelijke inhoud van een bepaalde passage kan van belang zijn voor de interpretatie van het werk als geheel en voor de opvattingen over de Middelnederlandse dichter en zijn werkwijze. Het aantal verloren gegane redacties dat men op grond van het tekstkritisch onderzoek mag aannemen, is bovendien een indicatie voor de literaire belangstelling van het middeleeuwse publiek. Tenslotte biedt het tekstkritisch onderzoek naar de geschenken van de Heemskinderen ook materiaal voor historici die geïnteresseerd zijn in de middeleeuwse opvattingen over Karel de Grote en de wijze waarop hij zijn uitgestrekte rijk bestuurde. De resultaten van dit tekstkritisch onderzoek zijn dus niet alleen van belang voor de filoloog die wil weten wat de auteur werkelijk heeft meegedeeld, maar ook voor de letterkundige en de historicus.

Uit de PERCEVAL heb ik het gedeelte "Waleweins jacht op de witte hinde" gekozen, dat is overgeleverd in de Luikse fragmenten. Deze fragmenten uit de 13e eeuw vertegenwoordigen een afschrift van een Middelnederlandse vertaling van de PERCEVAL van Chrétien de Troyes. Hoewel de Luikse redactie in grote lijnen een vrij getrouwe vertaling biedt, blijkt deze tekst bij nauwkeurige vergelijking met het Frans op veel punten af te wijken van zijn voorbeeld. Nu eens biedt de Franse tekst informatie die in de vertaling ontbreekt, zoals de mededeling dat Waleweins schildknaap een lans vasthoudt; dan weer bevat het Middelnederlands uitbreidingen ten opzichte van het Frans, zoals de vermelding van het tijdstip waarop Walewein gaat jagen, en de mededeling dat Jonet, een van de schildknappen, *vroet* ('wijs, knap') is en dat hij het beroep van *marscalc van perden* ('paardeknecht') uitoefent. Ook zijn er wijzigingen aangebracht ten opzichte van de tekst van Chrétien. Zo wordt het paard waarop Walewein rijdt, in het Frans 'het allerbeste' genoemd, terwijl de vertaling alleen maar de eigenschappen 'heel sterk en groot' vermeldt. En de witte hinde waarop Walewein jaagt, houdt zich in Chrétiens verhaal naast een struik of een rots op³⁸, terwijl het dier zich in de Luikse redactie te midden van de kudde bevindt.

Heeft de vertaler deze (en nog vele andere) wijzigingen aangebracht in het werk van de grote meester? En zo ja, met welk doel? In sommige gevallen lijkt er wel een verklaring mogelijk. Zo zou men kunnen veronderstellen dat de vertaler de figuur van Jonet uit andere verhalen kende en dat hij in deze passage behoefte heeft gevoeld zijn lezers enige extra informatie over de schildknaap te verstrekken. Voor een groot aantal veranderingen lijkt echter geen reden te bedenken. Waarom wordt het uur van de dag hier vermeld? Waarom draagt de schildknaap geen lans? En waarom bevindt het hert zich onder de kudde in plaats van naast een struik of rots?

Nauwkeurige lezing van de jacht-episode in de Luikse redactie maakt duidelijk dat met deze inhoudelijke wijzigingen een groot aantal formele, grammaticale en inhoudelijke eigenaardigheden gepaard gaat: een presensvorm te midden van preteritumvormen, een opvallend verschil in lengte tussen opeenvolgende verzen, inhoudelijke onduidelijkheden (bijvoorbeeld met betrekking tot het aantal schildknappen dat door Walewein wordt toegesproken), ongewone zinsconstructies, tautologieën, herhalingen en stoplappen. Sinds Duinhovens studie over kopiistengedrag weten we, dat dit soort onregelmatigheden veel voorkomt in teksten die onder de handen van afschrijvers en bewerkers veranderingen hebben ondergaan. Aangezien dat ook hier het geval zou kunnen zijn, moeten we rekening houden met de mogelijkheid dat de inhoudelijke afwijkingen van het Frans niet door de vertaler zijn aangebracht, maar dat ze het gevolg zijn van fouten, correcties en ingrepen van kopiïsten. Om ons een oordeel te kunnen vormen over de wijze waarop de vertaler zijn werk heeft gedaan, zullen we eerst de tekst op zijn betrouwbaarheid moeten onderzoeken en eventuele later aangebrachte wijzigingen ongedaan moeten maken.

In het geval van de PERCEVAL zijn we niet, zoals bij de RENOUT, vrijwel uitsluitend aangewezen op regressieve tekstkritiek. Wanneer we weten welke van de

38. In sommige redacties houdt de hinde zich naast een struik op, in andere naast een rots. Zie hierover het hoofdstuk "De jacht", blz.267.

overgeleverde redacties van Chrétiens PERCEVAL het voorbeeld voor de vertaler is geweest (of welke overgeleverde redactie daarmee nauw verwant moet zijn geweest), kunnen we de Middelnederlandse tekst met de Franse vergelijken. De pogingen om de oorspronkelijke vertaling te reconstrueren worden daardoor aanzienlijk vereenvoudigd: we weten min of meer wat de vertaler onder woorden heeft willen brengen.

Het belang van dit onderzoek reikt verder dan de reconstructie van "Waleweins jacht op de witte hinde" en het inzicht in de wijze waarop deze passage door opeenvolgende afschrijvers en bewerkers is gewijzigd. De reconstructie van de oorspronkelijke vertaling maakt het mogelijk uitspraken te doen over de wijze waarop de Middelnederlandse dichter zijn Franse voorbeeld heeft vertaald, een aspect van het tekstkritisch onderzoek dat in Duinhovens studies buiten beschouwing is gebleven³⁹. Daarnaast vertelt de tekstgeschiedenis ons iets over de mate waarin het 13e-eeuwse publiek geïnteresseerd was in de Middelnederlandse vertaling van Chrétiens PERCEVAL.

39. Duinhoven is tot de conclusie gekomen dat de KAREL ENDE ELEGAST oorspronkelijk een Middelnederlands werk moet zijn geweest. In zo'n geval blijft de vertaaltechniek natuurlijk buiten beschouwing. Ook in de vele andere artikelen van zijn hand is dit aspect nooit ter sprake gekomen.